

خمس

«وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ
الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ ...»

سوره انفال، آیه ۴۱

ترجمه: بدانید هرگونه فایده‌ای که به دست آورید، یک پنجم آن برای خدا و برای پیامبر و اهل بیت و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان (از آنان) است، اگر به خدا ایمان آورده‌اید.

خمس

«خمس» در اصطلاح شرعی به معنی «پرداخت یک پنجم از برخی اموال که انسان به دست می‌آورد» می‌باشد که در زمان غیبت امام معصوم علیه السلام به نایب عام وی (ولی فقیه یا مرجع تقلید) تسلیم می‌گردد تا در امور تعیین شده صرف گردد.

نیمی از خمس، «سهم امام» علیه السلام و نیم دیگر «سهم سادات» (فقیر) است. سهم اول صرف نیازهای جامعه و مصالح اسلام و مسلمین، مانند ساخت مساجد، تربیت مبلغان دین و امور فرهنگی تبلیغی می‌گردد، و سهم دیگر متعلق به سادات نیازمند است که چون دریافت زکات بر آن‌ها حرام است خداوند برای تکریم و عزت پیامبر صلی الله علیه و آله و ذریه‌اش، این سهم را مقرر فرموده است و فقط به اندازه‌ی احتیاج سالانه به آنان پرداخت می‌گردد. در هر دو صورت، مصرف خمس باید از طریق حاکم شرع (ولی فقیه یا مرجع تقلید) یا با اجازه‌ی وی در مواردی که تعیین کرده است صورت گیرد.

پرداخت خمس نیز مانند زکات، موجب پاکی مال، برکت آن و بهرمندی از برکات معنوی می‌گردد.

خمس درحقیقت، یک پنجم از همان مالی است که خداوند متعال به انسان ارزانی داشته و

دستور پرداخت آن را جهت رفع نیازهای جامعه‌ی اسلامی صادر نموده است. بنابراین پرداخت آن نه تنها ممتی بر خدا و رسولش نیست بلکه لطفی از سوی پروردگار است که با واجب نمودن آن، موجب تطهیر اموال و نفوس مسلمانان و رشد و تعالی جامعه‌ی آنان می‌گردد. به تعبیر دیگر، این بندگان هستند که محتاج پرداخت خمس هستند، نه خداوند و ائمه اطهار علیهم‌السلام (یا نمایندگان صالح آنان)، که آنان بی‌نیاز از ذخایر مادی و صاحب خزائن غیبی هستند.

● تذکر: اموری مانند «زکات»، «صدقه» و «نذورات» متفاوت از «خمس» هستند و هر یک دارای شرایط و مصارف خاص خود بوده و جای یکدیگر را پر نمی‌کنند.

موارد تعلق خمس

به هفت مورد، خمس تعلق می‌گیرد: مازاد مخارج سالانه، مال آمیخته با حرام، غنائم جنگی، معادن، گنج، جواهرات به دست آمده از طریق غواصی و زمین خریداری شده توسط ذمی. در این جا ما به دو مورد که بیشتر مبتلا به است اشاره می‌کنیم.

* تذکر: در نظر داشته باشید که آنچه در این درس با آن آشنا می‌شوید کلیات مبحث و برخی مسائل مهم آن بوده و هرگز نباید به چشم یک کتاب کامل فقهی به آن نگریسته شود. تفصیل این احکام را، همانند دیگر مباحث این کتاب، می‌توانید از رساله‌های توضیح المسائل و دیگر کتب فقهی جستجو نمایید.

۱- درآمد بیش از مخارج سالیانه (مؤونه): هر فرد در جامعه دارای شغل و درآمدی است تا به دستور خداوند سبحان، مخارج خود و خانواده‌اش را از راه حلال تأمین نماید. اگر درآمد فرد کمتر از مخارج ضروری وی باشد «فقیر» محسوب شده، دیگران وظیفه دارند به وی کمک کنند. اما اگر درآمد وی بیش از مخارج معمول زندگی او باشد، پرداخت خمس بر او واجب می‌شود و باید یک پنجم از درآمد مازاد را به عنوان خمس پرداخت نماید. در واقع یک پنجم از هر مالی که انسان به دست می‌آورد متعلق به امام معصوم علیه‌السلام است و باید تسلیم وی نمود، اما جهت تخفیف و لطف، پرداخت خمس فقط بر کسانی واجب است که تا یکسال نیاز مبرم به آن نداشته باشند.

بنابراین هر فرد پس از گذشت یک سال از کسب درآمد موظف است که یک پنجم از آنچه خرج نشده است را به عنوان خمس جدا ساخته و چهار پنجم باقیمانده را می‌تواند تا هر زمان که مایل بود نزد خود نگهدارد و یا با آن سرمایه‌گذاری نماید؛ به این مال (خمس داده شده) دیگر خمس تعلق نمی‌گیرد.^۱

۱- به اصطلاح فقهی: «الْمُخْمَسُ لَا يُخْمَسُ».

برخی افراد برای فرار از پرداخت خمس، هنگام نزدیک شدن «سال خمسی»، اقدام به خرید وسایلی می‌کنند که به آن نیاز ندارند، در حالی که اگر شخص اسراف و تبذیر کند و وسایل تجملاتی بخرد، باید خمس آن وسایل یا مقدار اسراف شده را بپردازد. همچنین اگر مبادرت به خرید وسایلی کند که فعلاً مورد نیاز وی نیست خمس آن وسایل را نیز باید پرداخت نماید.

بررسی

به نظر شما، چرا برخی از پرداخت خمس فرار می‌کنند؟ این افراد معمولاً چه توجیهاتی را برای کار خود عنوان می‌کنند؟ صحت و سقم این توجیهات را بررسی نمایید.

سال خمسی: هر فردی که دارای شغل ثابت و مشخصی باشد زمان شروع به کار و کسب درآمد را باید ملاک قرار داده و در هر سال با فرارسیدن آن زمان، خمس باقی مانده‌ی درآمد خود را محاسبه و پرداخت نماید. تعیین و تغییر این تاریخ، انتخابی و دلخواه نیست و به زمان شروع درآمد یا کار بستگی دارد.

اگر شخص بخواهد سال خمسی خود را تغییر دهد ابتدا باید خمس تمام اموال باقیمانده را محاسبه کند و سپس سال خمسی خود را از آن تاریخ جدید محاسبه نماید.

موارد متعددی مشمول پرداخت خمس می‌شوند: مواد مصرفی منزل (مانند اقلام خوراکی) در صورتی که در پایان سال خمس اضافه بیاید؛ پس انداز (در منزل یا بانک) و نیز وسایلی که جهت بهره‌برداری در سال‌های آتی آن را خریداری و نگهداری نماید.

تصرف در مالی که به آن خمس تعلق گرفته جایز نیست و قبل از هرگونه تصرف در آن باید خمس آن را جدا نمود. همین‌طور در مورد ارث، در صورتی که مشمول پرداخت خمس باشد و پرداخت نشده باشد، قبل از تقسیم بین ورثه باید خمس آن محاسبه و پرداخت گردد.

* * *

۲- مال حلال مخلوط با مال حرام: دومین مورد وجوب خمس عبارت از مال حلال مخلوط با حرام است به گونه‌ای که تفکیک آن دو از یکدیگر ممکن نباشد؛ یعنی نه مقدار مال حرام مشخص باشد و نه صاحب آن. در این صورت باید خمس تمام اموال را پرداخت نماید تا استفاده از مابقی جایز

شود.

نمونه‌ی رایج و مبتلا به آن در مورد افرادی است که از ابتدای سن تکلیف، حساب خمسی نداشته‌اند و نمی‌دانند چه میزان خمس بر اموال آن‌ها تعلق گرفته و می‌گیرد.

فعالیت

حکم مسأله را در صورت مشخص بودن مقدار مال حرام و نامعلوم بودن صاحب آن، و نیز در صورت معلوم بودن صاحب مال و مجهول بودن میزان مال بیان کنید.

پیشنهاد

- ۱- آیا به پول پس‌انداز شده جهت تهیه‌ی مسکن و یا خرید جهیزیه خمس تعلق می‌گیرد؟ نظر مرجع تقلید خود را در این باره به دست آورید.
- ۲- چنین مشهور است که «هدیه خمس ندارد»؛ با مراجعه به رساله (و استفتاءات) مراجع تقلید تحقیق کنید که کدام یک از مراجع آن را واجب و کدام یک مستحب می‌دانند.

بیندیشید و پاسخ دهید

- ۱- اگر فرد مدتی از وسیله‌ای که فعلاً مورد نیاز وی نیست استفاده کند آیا از شمول خمس خارج می‌گردد؟
- ۲- کسی که شغل و درآمد مستمر ندارد سال خمس خود را چگونه باید تعیین کند؟
- ۳- آیا پرداخت خمس فقط مربوط به برخی مشاغل و افراد است؟ آیا ممکن است به کارمند یا دانش‌آموز نیز (و جوب) خمس تعلق بگیرد؟ (توضیح دهید)

وصیت

كُنْتُبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَ
الْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ، حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۸۰

ترجمه: بر شما واجب شده است که هنگام فرا رسیدن مرگ، در صورت بر جای گذاشتن مال، به طرزی پسندیده برای پدر و مادر و خویشاوندان خود وصیت نمایید: این عمل حقی برای پرهیزگاران است.

وصیت و انواع آن

انسان‌های بزرگ چکیده‌ی تجربیات خود را در قالب وصیت به فرزندان یا آشنایان خود منتقل می‌کنند تا آن را به کار بسته و از عمر خویش نهایت استفاده را ببرند. این سفارش‌ها مملو از نکات و ظرایف اخلاقی و اعتقادی است. وصیت‌نامه‌های به جا مانده از ائمه‌ی اطهار علیهم‌السلام، حضرت امام خمینی (ره)، و شهدای هشت سال دفاع مقدس، از نمونه‌های خوب و مفید این موضوع هستند. افراد عادی نیز می‌توانند توصیه‌های اخلاقی یا رفتاری خود را به نزدیکان خویش در قالب نامه یا به صورت شفاهی انتقال دهند. هر انسان تا زمان حیات خویش اختیار اموال خود را داراست و پس از مرگ، این اموال در اختیار بازماندگان وی قرار می‌گیرد. البته وی می‌تواند (تا حدودی) نسبت به چگونگی تقسیم این اموال پس از مرگ اظهار نظر (وصیت) کند. چگونگی وصیت و حدود آن را شرع تعیین می‌کند.

پیشنهاد

گزیده‌ای از یک وصیت اخلاقی (یکی از شهدای محل یا یک عالم برجسته) را انتخاب و در قالب چند سطر برای نصب در کلاس یا تابلوی مدرسه ارائه نمایید.

فواید و فلسفه‌ی وصیت‌های مالی

بهترین طریقه‌ی تقسیم دارایی انسان پس از مرگ، روشی است که خداوند آن را مقرر فرموده و در کتاب شریف قرآن نیز ذکر گردیده است.^۱ انتقال اموال انسان به بستگان نزدیک و تقسیم «عادلان»ی آن بین آنان، مناسب‌ترین روش برای حفظ زحمات فرد و حرمت نهادن به حقوق شخصی افراد است. «عزیزترین» اشخاص به انسان و «دلسوزترین» آنان، خانواده و خویشاوندان وی می‌باشند و دارایی انسان، دارایی خانواده نیز محسوب می‌شود. قانون انتقال اموال انسان به خانواده‌ی وی، علاوه بر آرامش روحی فرد ناشی از اطمینان از به هدر نرفتن تلاش خویش، موجب استحکام پیوند خویشاوندی نیز می‌گردد.

فعالیت

فواید تعلق یافتن ارثیه به اقوام نزدیک در دین اسلام را بیان نمایید.

در کنار قانون الهی جهت تقسیم ارث، هر انسانی حق دارد درباره‌ی سرنوشت مال خویش پس از مرگ، حداکثر تا یک سوم از آن، وصیت نماید. این وصیت می‌تواند شامل صرف مال در امور خیر، بهره‌مند کردن برخی اقوام یا آشنایانی که از او ارث نمی‌برند، اجیرکردن فرد جهت خواندن نماز قضا یا مستحبی، گرفتن نایب برای قضا کردن روزه‌های فوت شده و انجام سایر اعمال عبادی دیگر نظیر انجام حج عمره یا قرآن خواندن و نظیر آن باشد.

اگر فرد بیش از ثلث دارایی خویش وصیت کند، فقط تا $\frac{1}{3}$ (یک سوم) آن «لازم‌الاجرا» است و باقی منوط به اجازه‌ی وارثین و گذشتن از حق شرعی خود می‌باشد.

به جز وصیت ثلث (که گاهی «ثلث خیریه» نیز نامیده می‌شود)، در صورتی که بدهی، امانت و یا

۱- در درس بعد با برخی از این قوانین آشنا خواهید شد.

حق الناسی بر گردن وی باشد، واجب است آن را به اطلاع وارثین یا وصی خود برساند و در مورد ادای آن وصیت کند. این قسمت از وصیت (در مورد پرداخت بدهی)، مشمول محدودیت به ثلث اموال نمی‌شود بلکه مقدم بر تقسیم ارث و جدا از آن محاسبه و پرداخت می‌گردد.

* * *

نحوه‌ی وصیت

وصیت کردن منحصر به زمان مرگ یا بیماری نیست، بلکه مستحب است که انسان همواره خویش را برای مرگ و حوادث غیرمترقبه آماده نموده و با عاقبت‌اندیشی برای آینده برنامه‌ریزی کند. هر فرد مسلمان موظف است با مشاهده‌ی علایم مرگ، امانات مردم را به صاحبانش بازگرداند و بدهی خود را پرداخت یا به دادن آن وصیت کند؛ اگر دینی (مالی یا غیر آن) بر گردنش است ادا نماید یا حالیت بطلبد؛ همچنین اگر فرزند صغیری دارد یا سرپرستی یتیمی را برعهده دارد لازم است برای آنان قیم تعیین نماید.

فردی که از سوی وصیت‌کننده، عهده‌دار اجرای وصیت می‌شود («وصی» نامیده می‌شود. وصیت می‌تواند کتبی یا شفاهی باشد و بهتر این است که در حضور دو شاهد عادل یا به صورت محضری انجام پذیرد تا موجب اختلاف نگردد. همچنین اگر حق الله (نماز و روزه‌ی قضا، حج) بر عهده‌ی وی است لازم است برای آن نیز از ثلث مال خویش وصیت نماید.

* * *

در اسلام برای هر یک از طرفین وصیت حقوق و تکالیفی وجود دارد که باید آن را رعایت نمود:

حقوق و وصیت‌کننده

وارثین، و نیز وصی، موظف به رعایت موارد ذیل هستند:

۱- توجه به «امانت» بودن وصیت‌نامه و محتوای آن، و وظیفه‌ی خطیر امانت‌داری و مواظبت از تحریف نشدن آن.

۲- احترام به حق تصرف وصیت‌کننده در باره‌ی اموال خود پس از مرگ خویش و توجه به تکلیف‌آور بودن این حق برای وصی و نزدیکان در عمل به مفاد آن (مشروط به این که خلاف شرع نباشد).

۳- کوتاهی نکردن و به تعویق نینداختن اجرای وصیت و عمل نمودن دقیق به آن، به عنوان

تشکر از زحمات آن سفر کرده.

حقوق و وصیت شوندهگان

- وصیت کننده نیز موظف به رعایت موارد ذیل درباره‌ی خویشاوندان خود می‌باشد:
- ۱- عدم تبعیض ناروا در وصیت بین فرزندان یا دیگر نزدیکان.
  - ۲- عدم وصیت بیش از ثلث مال؛ بلکه سفارش شرع این است که جهت حفظ حقوق وارثین شرعی، کمتر از ثلث وصیت کند.
  - ۳- عدم بخشش تمام اموال خود به دیگران یا امور خیر، به هنگام فوت یا نزدیک شدن آن، و احترام به حق بهره‌مندی خویشان از ارثیه.
  - ۴- در نظر گرفتن منابع مالی جهت مواردی که به آن وصیت می‌کند، تا ورثه برای انجام آن به زحمت نیفتند.
  - ۵- عدم وصیت به امور فتنه‌انگیز و اختلاف‌افکن.
  - ۶- عدم تعیین تکلیف برای افرادی که سرپرستی آن‌ها را برعهده نداشته است.
  - ۷- عدم محدود نمودن افراد تحت سرپرستی خود در اموری که هر فرد حق انتخاب و آزادی عمل در آن را دارد.

* * *

وصیت‌های باطل

- ۱- وصیت بیش از ثلث مال (مگر ورثه به آن راضی شوند و اجازه دهند).
- ۲- وصیت به انجام کار حرام یا کاری که موجب ظلم و تضییع حق شود.
- ۳- وصیت به اموری که در حدود اختیارات متوفی نبوده و دخالت در اموال یا امور دیگران محسوب می‌شود.

* * *

بیندیشید و پاسخ دهید

- ۱- وصیت به محروم نمودن برخی از فرزندان از ارث چه حکمی دارد؟
- ۲- مثال‌هایی شایع از وصیت‌های بدون اعتبار (باطل) را بیان کنید.

ارث

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

سوره ی نساء، آیه ۷

ترجمه: برای مردان از آنچه والدین و خویشاوندان (پس از مرگ خویش) بر جا می گذارند بهره ای است، و برای زنان (نیز) از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بر جا می گذارند سهمی؛ چه کم باشد و چه زیاد؛ این بهره مندی و سهم، تعیین شده و واجب است.

آشنایی با چند اصطلاح فقهی — حقوقی

مُتَوَفَّى: فرد فوت شده

وارث: فردی که (طبق قانون) از متوفی ارث می برد.

مُورَث: فرد متوفی که دیگران از اموال باقی مانده ی او ارث می برند.

وَرَثَات: جمع وارث؛ به آن «وَرَثَه» نیز می گویند.

ما تَرَكَ: اموال باقی مانده از متوفی پس از کسر دیون و سایر مخارج؛ همچنین «ارثیه»، «ترکه»،

و «ارث» نیز به آن می گویند.

* * *

کیفیت تقسیم ارث

پس از فوت، اموال متوفی مطابق قانون الهی بین خویشاوندان وی تقسیم می گردد. طبق قانون

اسلام نمی توان تمام ارث را به شخص خاصی اختصاص داد و او را «وارث انحصاری» قرار داد.

همچنین نمی توان کسی از بستگان را (به طور کامل) از ارث محروم نمود؛ متوفی قبل از مرگ خویش

می تواند (حداکثر) تا یک سوم از اموال خویش را آن طور که صلاح می داند وصیت نماید، اما نسبت به دو سوم باقی مانده هیچ حقی ندارد و مطابق قانون الهی تقسیم می گردد.

تقسیم ارث، پس از کسر هزینه های کفن و دفن و پرداخت دیون مالی میت انجام می شود؛ این دیون عبارتند از: دیون شرعی (مانند: خمس، زکات، فطریه و کفارات روزه، هزینه ی حج نیابتی در صورتی که حج بروی واجب شده باشند، و غیر آن)، و بدهی مالی به افراد و سازمان ها.

پس از پاک شدن مال، نوبت به انجام وصایای مالی متوفی می رسد؛ اگر متوفی وصیت (مالی) نموده باشد، به آن وصیت (حداکثر تا ثلث ترکه) عمل می شود. و اگر بیش از ثلث وصیت نموده باشد در صورت رضایت ورثه، به آن مازاد نیز عمل می شود. سپس مابقی، مطابق قانون الهی بین وراث تقسیم می گردد.

* * *

وارثین عادی

افرادی که به طور معمول از انسان ارث می برند عبارتند از: پدر، مادر، فرزند، همسر؛ که سهم هر یک به شرح ذیل است:

۱- همسر (زوج): $\frac{1}{4}$ از ماترک؛ و در صورتی که میت فرزندی نداشته باشد: $\frac{1}{2}$

۲- همسر (زوجه): $\frac{1}{8}$ از ماترک؛ و در صورت نداشتن فرزند: $\frac{1}{4}$

۳- پدر و مادر: هر یک $\frac{1}{6}$

۴- فرزندان: پس از آن که سهم پدر، مادر و همسر، از ارث مشخص شد، مابقی بین فرزندان

به نسبت تقسیم می گردد؛ پسر «دو سهم»، و دختر «یک سهم».

مثال تقسیم ارث

مسأله: مردی از دنیا رفته و ماترک او پس از جدا کردن (و پرداخت) دیون و ثلث خیریه اش، دوازده میلیون تومان است. ورثه ی او عبارتند از: پدر، مادر، همسر، دو پسر و یک دختر. سهم الارث هر یک را به دست آورید.

پاسخ:

$$\text{سهم پدر: (تومان)} \quad ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ \times \frac{1}{6} = ۲,۰۰۰,۰۰۰$$

$$\text{سهام مادر: } 12,000,000 \times \frac{1}{6} = 2,000,000 \text{ (تومان)}$$

$$\text{سهام همسر (زوجه): } 12,000,000 \times \frac{1}{8} = 1,500,000 \text{ (تومان)}$$

کل سهام فرزندان (ماقی):

$$12,000,000 - (2,000,000 + 2,000,000 + 1,500,000) = 6,500,000 \text{ (تومان)}$$

با توجه به این که نسبت سهام فرزند پسر، «دو» و نسبت سهام فرزند دختر «یک» است، با انجام عمل تقسیم به نسبت، سهم هریک را به دست می آوریم:

$$\text{مجموع نسبت ها: } 5 = (\text{دختر}) 1 + (\text{پسر}) 2 \times 2$$

$$\text{مبلغ یک سهم (سهام فرزند دختر): (تومان) } 6,500,000 \div 5 = 1,300,000$$

$$\text{سهام هر فرزند پسر: (تومان) } 2 \times 1,300,000 = 2,600,000$$

* * *

تمرین

مادری از دنیا رحلت نموده و ماترک وی، پس از جدا نمودن سایر مخارج و ثلث خیریه، شش میلیون تومان است. وارث های او عبارتند از: همسر، یک فرزند پسر و سه فرزند دختر. سهم ارث هر کدام را به دست آورید.

طبقات ارث

وارثین به طور کلی به سه گروه تقسیم می شوند که هر گروه، «طبقه» نام دارد. تا زمانی که از هر طبقه حتی یک نفر وجود داشته باشد، نوبت به طبقه ی بعد نمی رسد. طبقه ی نخست عبارت است از: پدر، مادر و فرزندان متوفی. در صورت فوت تمام فرزندان، نوادگان به جای آن ها ارث می برند. طبقه ی دوم تشکیل شده است از: پدر بزرگ، مادر بزرگ، خواهر و برادر. و در صورت زنده نبودن هیچیک از خواهان یا برادران میت، فرزندان نشان جایگزین می شوند. طبقه ی سوم متشکل از: عمو، عمه، دایی و خاله، و در صورت فوت همه، فرزندان آن ها می باشد.

* تذکر: همسر جزء طبقه ی خاصی نیست و همراه همه ی طبقات ارث می برد.

چند مثال

- ۱- اگر برخی فرزندان متوفی قبل از فوت وی از دنیا رفته باشند و هنگام فوت فقط یک فرزند پسر زنده باشد، همه‌ی ماترک به او تعلق می‌گیرد و به فرزندان فوت شده یا نوه‌ها سهمی تعلق نمی‌گیرد.
- ۲- اگر میت صاحب فرزند نباشد و جز شوهر وی، فقط مادرش از طبقه اول زنده باشند، به شوهر $\frac{1}{4}$ از ماترک و به مادر $\frac{1}{4}$ از ماترک را می‌دهند. $\frac{1}{4}$ باقی مانده نیز به مادر تعلق می‌گیرد.
- ۳- اگر از میت فقط دو نوه و چند خواهر باقی باشند، ارثیه بین نوادگان تقسیم می‌شود و به خواهران سهمی نمی‌رسد.

چند نکته :

- * کافر از مسلمان ارث نمی‌برد، حتی اگر جزو افراد طبقه‌ی نخست باشد.
- * اگر قاتل، جزو ورثه‌ی مقتول باشد، از او ارث نمی‌برد، مگر قتل از روی عمد نباشد.
- * در صورتی که متوفی درباره‌ی فردی که به طور قانونی از وی ارث می‌برد، وصیتی از ثلث مالش کرده باشد، این فرد دو بار ارث می‌برد : ابتدا طبق وصیت به ثلث و سپس طبق قانون الهی.
- * توجه : مسائل تقسیم ارث، مبحث مفصل و ظریفی است و دارای تبصره‌های متعددی می‌باشد. در این درس جهت آشنایی شما عزیزان، تنها مواردی از آن ذکر شد و شما می‌توانید در صورت نیاز یا تمایل، از کتاب‌های مفصل‌تر فقهی در این زمینه و یا اساتید فن کمک بگیرید.

برای دانش آموزان فعال

تفاوت سهم و مسئولیت مردان

مردان چون مسئول تأمین هزینه‌های زندگی خود و افراد تحت تکفل خود هستند، نیاز مالی بیشتری نسبت به زنان دارند. هر چند زنان نیز می‌توانند در اجتماع به کار و کسب روزی بپردازند ولی زن در اسلام وظیفه‌ای نسبت به تأمین هزینه‌ی زندگی ندارد و اموالش در اختیار وی است. از آن‌جا که معمولاً زنان در منزل به امر تربیت فرزند و خانه‌داری مشغول‌اند و وظیفه‌ی مالی برعهده ندارند، سهم ارث آنان نصف مردان تعیین شده است. البته این به معنی نصف شدن سهم زن نیست زیرا اگر چه مردان دو سوم

دارایی را به ارث می‌برند و زنان فقط یک سوم را، ولی آن دو سوم نیز در زندگی مشترک در اختیار آن دو قرار می‌گیرد و لذا این تقسیم سرمایه، بهترین روش تقسیم عادلانه است و در تشکیل خانواده اثرات عمیق و نافع دارد.

ممکن است گفته شود برخی از زنان یا مردان ممکن است ازدواج نکنند و یا گاهی هزینه‌ی زندگی بر عهده‌ی زن می‌افتد (مانند زنان بی‌سرپرست و یا بی‌شوهر)؛ پاسخ این است که قوانین الهی همانند تمام قانون‌ها هماهنگ با نیاز غالب افراد جامعه تنظیم می‌شود نه براساس استثناها، و در اسلام اصل بر این است که افراد ازدواج کنند و مرد نیز مسئول پرداخت خرجی همسر و فرزندان می‌باشد.

نکته‌ی بعد این که نصف بودن سهم زنان در تمام موارد جاری نیست بلکه در برخی موارد مساوی و حتی بیشتر از مرد است؛ سهم مادر با پدر یکسان است، سهم دختر (تک فرزند) بیشتر از پدر می‌باشد، . . .

با کمک از متن بالا به این پرسش‌ها پاسخ دهید :

- ۱- چرا در اسلام سهم ارث دختران کم‌تر از پسران تعیین شده است؟ حکمت این امر چیست؟
- ۲- برخی از مواردی را که سهم ارث زنان همانند سهم مردان است نام ببرید.

* * *

بهترین ارث

امام علی (ع) : خَيْرُ مَا وُورِثَ الْآبَاءُ الْأَبْنَاءُ الْأَدَبُ.

غررالحکم

بهترین چیزی که پدران برای فرزندان به ارث می‌گذارند ادب است.

احکام کسب و کار

عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ عَلَى الْمُنْبَرِ :

يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ! الْفَقْهَ ثُمَّ الْمَتَّجِرَ، الْفَقْهَ ثُمَّ الْمَتَّجِرَ، الْفَقْهَ ثُمَّ الْمَتَّجِرَ.
وَ اللَّهُ لِلرَّبِّا فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا.

فروع کافی، باب آداب التجاره، حدیث ۱

اصغ بن نباته (یکی از یاران امیرالمؤمنین علیه السلام) نقل می کند که: «خود شنیدم که امیرالمؤمنین بر فراز منبر می فرمود:

ای جماعت اهل تجارت! اول (یادگیری) فقه سپس (مشغول شدن به) تجارت،

اول یادگیری احکام سپس کسب و کار، اول فقه سپس تجارت؛

به خدا قسم که (راه یابی) ربا در میان این امت از راه رفتن مورچه بر سنگ صاف

صیقلی مخفی تر است».

جایگاه کسب و تجارت در زندگی فرد مسلمان

خداوند انسان را مکلف نموده تا مانند سایر موجودات، با کار و تلاش، نیازهای خود و افراد تحت تکفلش را تأمین نماید. کسب و کار و دوری از تن پروری موجب پرورش جسم (و روح) شده و انسان را از وابستگی به دیگران رها می سازد. در دین مبین اسلام، تلاش برای به دست آوردن روزی حلال، نه تنها واجب است بلکه عبادت نیز محسوب شده و چنین افرادی که برای رفع نیاز خانواده ی خود از آسایش خود می گذرند، «مجاهد در راه خدا» لقب گرفته اند؛ «الْكَادُّ عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حَلَالٍ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۱. البته این کسب و کار، انسان های مؤمن را از هدف اصلی خویش و یاد خدا غافل نمی کند:

۱- روایت از امام صادق علیه السلام در کتاب کافی، من لا یحضره الفقیه، وسائل الشیعه، و دیگر منابع روایی.

«رِجَالٌ لَا تُلْهِمُهُمْ تِجَارَةً وَلا بَيْعًا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ»^۱.

با وجود این که مالک «حقیقی» تمام عالم، حضرت حق است، هر انسانی مطابق قوانین می تواند مالکیت «اعتباری» برخی اموال را دارا باشد و وظیفه دارد که آن را به طور صحیح مورد استفاده قرار دهد؛ نه اسراف کند و نه بخل بورزد.

* * *

انواع داد و ستد در اسلام

به طور کلی هر داد و ستدی بر دو گونه است: صحیح و باطل.

قرارداد صحیح عبارت از قراردادی است که طبق شرایط لازم در اسلام انجام شده باشد. بطلان قرار داد نیز به معنی «عدم انتقال ملکیت از فروشنده به خریدار» است، که در این صورت، مشتری ملزم به بازگرداندن کالا به مالک اصلی، و فروشنده ملزم به پرداخت مبلغ دریافتی وی می باشد؛ زیرا تصرف در اموال دیگران اگر بدون حق قانونی یا رضایت آنها باشد «غصب» است و گناه محسوب می شود. از جنبه‌ی دیگر، داد و ستدها در اسلام بر پنج گونه تقسیم می شوند: واجب، مستحب، مباح، مکروه، حرام (در درس بعدی بیشتر در این مورد گفتگو خواهیم کرد).

داد و ستدها از نظر نوع کالا و شرایط، انواع مختلفی دارند، «خرید و فروش» (بیع)، رایج ترین نوع داد و ستد و مبادله‌ی کالا به شمار می رود که در این درس با شرایط آن آشنایی پیدا خواهیم کرد. در درس بعد نیز برخی دیگر از انواع داد و ستد معرفی خواهند شد.

* * *

خرید و فروش (بیع)

«بیع» قراردادی است دو جانبه میان خریدار (مشتری) و فروشنده (بایع)، مبنی بر رضایت و موافقت طرفین به تبادل کالا با مبلغ آن. این پیمان می تواند به صورت کتبی، شفاهی و یا داد و ستد (مُعاطات) انجام پذیرد.

الف - انواع خرید و فروش: قرارداد خرید و فروش کالا، برحسب زمان «تحويل کالا» و «پرداخت مبلغ»، سه گونه انجام پذیر است:

۱ - نقد: تحويل کالا و پول، هم زمان و هنگام قرارداد صورت می گیرد.

۲ - نسیه: تحويل کالا زمان انعقاد قرارداد، و پرداخت مبلغ با تأخیر صورت می گیرد.

۱- سوره‌ی نور، آیه ۳۷

۳- **سَلَف (پیش خرید):** در این نوع قرارداد، ابتدا تمام مبلغ کالا به فروشنده پرداخت می‌گردد و کالا در زمان آینده تحویل مشتری می‌شود.
در این کتاب فقط به بررسی قراردادهای نقدی و شرایط صحت و فسخ آن‌ها پرداخته خواهد شد.

ب- شرایط خرید و فروش

۱- **شرایط خریدار و فروشنده:** برای صحت قرارداد، هر یک از طرفین باید شرایط ذیل را به هنگام عقد قرارداد داشته باشند:

۱- عقل

۲- بلوغ^۱

۳- مالکیت کالا یا پول، و یا دارا بودن اذن تصرف از سوی مالک آن

۴- قصد جدی در انعقاد قرارداد

۵- آزادی و اختیار در قبول یا رد قرارداد

۶- عدم ممنوعیت از تصرف

۲- **شرایط پول و کالا:**

۱- کالا در زمان قرارداد موجود باشد.

۲- فروشنده قادر به تسلیم کالا به مشتری باشد.

۳- اوصاف کالا و آنچه در قیمت دخیل است مشخص باشد.

۴- تعداد یا وزن دقیق کالا مشخص باشد؛ مگر اجناسی که معمولاً با «مشاهده» داد و ستد

می‌شوند، مانند خانه یا فرش.

فعالیت

با توجه به شرایط کالا و پول:

فروش کالایی که مشخصات آن نامعلوم است و امکان رؤیت کالا قبل از خرید

وجود ندارد... است. همین‌طور، خرید و فروش میوه‌ای که معمولاً آن را به صورت

وزنی خرید و فروش می‌کنند، به صورت مشاهده‌ای... است.

۱- البته در چیزهای مختصر، خرید و فروش با کودک ممیز جایز است.

ج — شرایط فسخ خرید و فروش : پس از رضایت طرفین و تبادل کالا و پول بین دو طرف، در صورت صحیح بودن قرارداد، عمل به مفاد آن قرارداد از سوی طرفین لازم است و هیچ کدام بدون رضایت و توافق دیگری، حق برهم زدن آن را ندارند. البته در صورت پشیمان شدن یکی از طرفین و درخواست او، قبول این درخواست («اقاله») و پس گرفتن قرارداد، مستحب است.

امام صادق علیه السلام :

هر مسلمانی کالای فروخته شده را از خریدار پشیمان پس بگیرد خداوند سبحان در روز قیامت اشتباهات او را نادیده می گیرد.

کتاب کافی، ج ۵، ص ۱۵۳

در موارد زیر می توان قرارداد را یک جانبه فسخ نمود :

- ۱- قبل از خروج طرفین از محل قرارداد
- ۲- ضرر و زیان قابل توجه یکی از طرفین بر اثر بی اطلاعی یا فریب خوردن
- ۳- معیوب بودن کالا؛ در این صورت، مشتری پس از اطلاع، یکی از سه کار را می تواند انجام دهد : فسخ و پس دادن کالا، رضایت به همان کالای معیوب بدون دریافت مابه التفاوت، دریافت مابه التفاوت (اُرُس).
- ۴- شرط فسخ (در ضمن قرارداد) از سوی یکی از آن دو
- ۵- خرید حیوانات (تا سه روز)
- ۶- تأخیر بیش از سه روز در تحویل کالا
- ۷- منافات داشتن وضعیت کالای تحویلی با مشخصات وصف شده

* * *

آزمون (۱)

با توجه به شرایط مشتری و بایع :

خرید و فروش با سفیه ..... است، همین طور با نوجوان نابالغ ..... دادوستد نمود، مگر در مورد کالاهای ..... اگر شخص کالایی را بدون رضایت صاحبش به فروش رساند چنین داد و ستدی صحیح ..... ، اما اگر پس از تبادل کالا و پول آن، صاحبش اجازه دهد آن داد و ستد ..... است و بیع ..... نام دارد.

خرید کالا با پول غضبی ..... است. اگر فرد به شوخی کالای خود را بفروشد و مشتری نیز بداند، پس از تبادل کالا و مبلغ، مشتری حق ..... آن را پس ندهد. اگر پس از فروش زمین معلوم شد وقفی بوده، فروشنده ..... پول گرفته شده را به خریدار ..... شخصی که بدون اختیار و از روی ..... و تهدید، مجبور به ..... کالای خود به شخص ثالث شده، می تواند با مراجعه به خریدار و ..... مبلغ دریافتی، کالای خود را ..... بگیرد؛ در این صورت خریدار به سبب انعقاد قرارداد رسمی، حق ..... از پس دادن کالا امتناع نماید.

آزمون (۲)

۱- در صورتی که خریدار حق فسخ داشته باشد، فروشنده ملزم به قبول آن و پس دادن مبلغ دریافتی ..... ، و در صورت استنکاف از آن، مرتکب ..... شده و پول دریافت شده، حکم مال .... را دارد.

۲- در صورتی که پس از اتمام قرارداد و تبادل کالا، مشتری شرط فسخ کند، عمل به آن لازم ..... و فروشنده حق ..... مبلغ را پس ..... .

۳- اگر مشتری (به صورت قرارداد شفاهی یا کتبی) کالایی را خرید ولی تنها بخشی از مبلغ آن را، به عنوان بیعانه، به فروشنده پرداخت و باقی را محول به هنگام تحویل آن نمود، فروشنده تا ..... روز موظف است آن کالا را برای او نگهدارد و پس از گذشت سه روز و عدم مراجعه ی مشتری، می تواند قرارداد را ..... نماید.

۴- کسی که حیوانی سالم را خریداری نماید، تا ۳ روز حق دارد قرارداد را ..... و حیوان را به صاحبش ..... .

برای دانش آموزان فعال

«برخی آداب و مستحبات داد و ستد در اسلام»

آداب مخصوص فروشنده:

- ۱- کالای فروخته شده را در صورت پشیمانی مشتری پس بگیرد.
- ۲- مقداری بیش از آنچه پول دریافت می کند کالا بدهد، به اصطلاح «چرب تر بکشد».
- ۳- بین خریدارانی که چانه می زنند و آن هایی که چانه زنی نمی کنند تفاوت نگذارد و به کسانی که چانه نمی زنند گراتر از دیگری نفروشد.
- ۴- قبل از طلوع آفتاب به دعا و قرائت قرآن پرداخته و از تجارت بیرهیزد.
- ۵- ابتدای طلوع خورشید شروع به کسب و کار کند و جزو اولین نفراتی باشد که در ابتدای صبح، آغاز به کار می کند.
- ۶- جزو اولین نفراتی باشد که در غروب آفتاب یا ابتدای شب، دست از کار می کشد.
- ۷- از قسم خوردن، حتی اگر راست هم باشد، خودداری کند.
- ۸- بیش از حد از کالای خود تعریف و تمجید نکند (اطلاع رسانی اشکال ندارد).

۹- از افراد مؤمن و با تقوا سود نگیرد (یا کمتر بگیرد).

آداب مخصوص مشتری:

- ۱- بر سر قیمت کالا چانه نزند.
- ۲- از قسم خوردن خودداری کند.
- ۳- به عیب جوئی از کالا و ایراد گرفتن از آن نپردازد.
- ۴- پس از اتمام داد و ستد و تبادل کالا و پول، تقاضای تخفیف و پایین آوردن قیمت را نکند.
- ۵- هنگام مذاکره ی دو نفر دیگر در مورد داد و ستد، وارد آن داد و ستد نشود و پیشنهاد قیمت بالاتر ندهد.

بیندیشید و پاسخ دهید

- ۱- ضرر انجام بیع باطل، متوجه کدام یک از طرفین می‌شود؟
- ۲- چرا رضایت طرفین برای انجام بیع کافی نیست؟
- ۳- حکمت بطلان خرید و فروش با نابالغ چیست؟
- ۴- در صورتی که فروشنده از پذیرش حکم فسخ امتناع نماید وظیفه‌ی خریدار چیست؟